

Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümayûnu

Ali Gözeller*

Dersaadet'te Beşiktaş semtindeki bir tepede yer alan Yıldız Kasrı'nın bir saraya dönüşmesi, 1877 Nisan'ından itibaren Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) daimi ikamet mahalli olarak kullanmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu süreçte yönetim merkezini teşkil ettiği için Mabeyn, Yâverân, Merâsim Dâiresi binalarıyla; Şale, Çit, Malta kasırları, tavileler ile başka birçok yapı inşa edildi. Sarayın çevresindeki haneler istimlak edildi. Yıldız bahçesinde kuşluklar, seralar yapıldı.¹

Buradaki yapıların yanı sıra Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı, saraya yönelik imalat yapan Çini ve Porselen Fabrikası ile Şale Kasrı Hümayûnu'nun bitişiğinde bir yerde olduğu kayıtlarda zikredilen Tamirhâne-i Hümayûn gibi iki önemli kurum bulunmaktaydı. Bu çalışmanın konusunu bu kurumlardan ikincisi, Tamirhâne-i Hümayûn'un tarihsel sürecinin ortaya konması teşkil etmektedir. Tamirhâne-i Hümayûn'da imal edilen eşyalar, çalışmada yer yer örnek olarak bahsedilmekle birlikte malzeme, tür ve üslup gibi özellikleriyle incelenmesi başlı başına bir konu olduğundan bu yazının kapsamında değerlendirilmeyecektir.

Sultan II. Abdülhamid'in Marangozluğa İlgisi

Hatırat türü eserlerde özellikle kişisel hususiyetleri anlatılırken Sultan II. Abdülhamid'in marangozluğa olan ilgisi anılmadan geçilmez. Kendisinin zaman zaman kişisel atölyesinde ahşap eserlerin yapımıyla meşgul olduğu yaygın bir biçimde bilinen bir bilgidir. Hatta kendisinin imal ettiği eserlerin olduğu da bilinmektedir. Ancak günümüzde padişaha izafe edilen eserlerden hangisinin gerçekten kendisince üretildiği hususunda belirsizlikler bulunmaktadır.²

Marangozluk, padişahın devlet işlerinden artan vakitlerde ilgilendiği uğraşlardan birisiydi. Sultan II. Abdülhamid devrini konu edinen eserlerde, bu konuya değinilmeden geçilmez. Hatırat türü, bu eserler arasında ilk elden tanıkların ifadeleri olması itibarıyla dikkate alındığında, padişahın bu özelliğine duyulan ilgiye rağmen, marangozhaneye dair ileri derecede ayrıntılı bir bilgi yer almaz. Hatıratlarda Marangozhâne'den, çoğunlukla 'padişahın kişisel çalışma atölyesi' olarak bahsedilir. Böylece marangozluğa ilgisine işaret edilir. Bu hatıratlardan en bilineni, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası mabeyn başkâtipliğine getirilen Halid Ziyâ'ya aittir. Yazar, Yıldız Sarayı'nın taht değişikliğinin hemen sonrasındaki durumunu tasvir ederken, Sultan Abdülhamid'in "*başlıca zevklerinden biri*"nin marangozluk olduğu, ustalarla birlikte "*pek güzel dolaplar, çekmeceler*" imal ettiğini ifade eder ve bu çalışmaları yaptığı mekândan ise padişahın "*husûsî eğlence yerini teşkil eden marangozhane*" olarak bahseder.³

* Tarihçi, TBMM Milli Saraylar.

Padişahın kişisel atölyesine, marangozhaneye dair bahislere kızlarının hatıratlarında da rastlıyoruz. Her ikisi de burayı bir yangınla hatırlamaktadır. Şâdiye Osmanoglu, babasının çocukluğundan itibaren marangozluğa ilgisinin meşhur ve bu atölyesinin yerinin Yıldız Sarayı'ndaki Hususi Daire'nin yanında “*geniş bir yeri, iş odası*” şeklinde olduğunu belirtmektedir. Devamında da yangınla ilgili hatırladıklarını aktarır. Diğer kızı Ayşe Osmanoglu, tahmini olarak 1899 yılında meydana geldiğini aktardığı bir yangının anlatımı sırasında anılır. Ayşe Osmanoglu, Şadiye Osmanoglu'ndan farklı olarak yanan yerin Marangozhâne'nin kendisinin değil, tahtaların konulduğu “mağaza” şeklinde isimlendirilen bir yer olduğunu belirtir.⁴

Bu anlatımların yanında, Yıldız Sarayı'nda başka bir marangozhanenin varlığından bahseden başka kaynaklara rastlamaktayız. Bunlar arasında Osman Nuri'nin *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı* adlı eseridir. Yazar, Yıldız'da fabrikalar

bulunduğundan ve bunların eskisinin tamirhâne olduğundan bahsetmekte; buraya Dersaadet Mekteb-i Sanayii'nden başarıyla mezun olan öğrencilerin alındığını söyleyerek, kullanılan makinalar, fabrikanın bölümleri, yöneticilerinin kimler olduğu bilgilerini vermektedir. Bir yandan da “bu fabrika[nın] en ziyâde şehzâdelerin eğlenmeleri ve vakit geçirmeleri için yapılmış” olduğu gibi bir iddiada bulunur.⁵ Yukarıdaki diğer kaynaklarla verilen bu bilgileri bir araya getirdiğimizde Yıldız'da iki ayrı atölyenin olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Yukarıda ele alınan türdeki basılı kaynakların dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hazine-i Hassa ve Yıldız evrakı incelendiğinde, sarayın ve hanedana ait diğer yerlerin ihtiyacı olan eşyaları üreten, tamir eden ve yapan bir müessese olarak tamirhâne/marangozhanenin varlığı açıkça görülür. Bu noktada, kişisel bir vakit geçirme mekânı olan bir atölye ile saray için üretim yapan ve birçok görevlinin istihdam edildiği diğer bir atölye arasındaki farklılığı özellikle belirtmek gerekir. Çünkü hatıratların anlatımındaki marangozhane ifadesi, okuyucuları bu iki atölyenin aynı yer olabileceği gibi belirsizliğe düşürebilir. Buradan sonra tamirhâne, marangozhâne ifadeleri padişahın kişisel atölyesini değil Tamirhâne-i Hümayûn'u anlatmak için kullanılacaktır.

Tamirhâne-i Hümayûn veya marangozhâne hususunda açıklanması icap eden temel meselelerden ilki Hazine-i Hassa Nezaretî⁶ bünyesinde inşaat ve tamiratla ilgilenen Ebniye-i Seniyye Anbarı varken bir de Tamirhâne-i Hümayûn'un tesis edilmiş olması, ikincisi ise saray ve marangoz kelimesinin mevcut literatürde doğrudan Sultan II. Abdülhamid'e atfen kullanılmasından neşet eden bir yanlış anlama, Tamirhâne-i Hümayûn'un hükümdarın kendisinin çalışmaları yaptığı marangozhanesi ile aynı olduğu düşüncesidir.

Ebniye-i Seniyye Anbarı, inşaat ve tamiratla ilgili işleri yürüten saray birimini ifade eder. Hanedanın, saray mensuplarının ve padişahın ihsanda bulunduğu kimşelerin yaşamakta olduğu binaların inşaat ve tamirâtı ya doğrudan buraya bağlı çalışanlarca ya da bir anlaşma ile bağımsız çalışan müteahhitler aracılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Tamirhâne ise marangozhane ve demirhane adlarındaki iki kısımdan oluşan, yine sarayın mobilya gibi iç mekânlarda kullanılan eşyalar ile kapı, pencere, bahçe fenerleri türünden ihtiyaçlarını temin amacıyla imalatını yapan ve bir yandan bunların tamirâtını yapan bir birimdir. Kaynaklarda Tamirhâne-i Hümayûn, Marangozhâne-i Hümayûn, tamirhâne, marangozhâne, tamirhâne ve demirhâne, Yıldız Sarayı Tamirhânesi, fabrika gibi farklı isimlendirmelerle karşılaşılabilmektedir.

Tamirhâne-i Hümayûn'un Teşekkülü: Teşkilat ve Çalışanlar

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinden yaklaşık üç ay sonrasına ait, 20 Kasım 1876 tarihli bir belge bize “*saray-ı hümayûn-ı cenâb-ı mülûkâne*”de padişahın irade-iyle Mösyö Şarlo, Herman ve Tanaş isimlerinde üç marangoz görevlendirildiğini anlatmaktadır. Maaş tahsisini içeren bu belgede, bu isimlerin Dolmabahçe veya Yıldız Sarayı'nda mı, bir atölye veya marangozhanede mi istihdam edildiklerine dair bir anlam çıkarmaya imkân yoktur. Üstelik bu marangozlar, padişahın tahta cülûs tarihi olan 31 Ağustos 1876'tan itibaren işe alınmış kabul edileceklerdi.⁷ Bu isimler daha sonraki tarihlerde Tamirhâne-i Hümayûn çalışanlarının bilgisinin verildiği belgelerde de yer almaktadır.

1876 yılında, bulunduğu mekân ve yapılan işlerle ilgili bir bilgi vermemekle birlikte saraya bağlı bir marangozhanenin olduğuna dair arşiv belgelerinde işaret edilmektedir.⁸ Resmî yazışmalarda Tamirhâne-i Hümayûn'un isminin yer alması ise yaklaşık on yıl sonrasında, 1890'lı yıllara doğru görülecektir.

Daha önceki bir tarihte, 1883 yılında tamirhâne için alınmış torna makinasından bahsedilen 1894 tarihli bir yazışma evrakı, bu atölyenin tesisinin II. Abdülhamid'in hükümdarlığının başlangıç yıllarında olduğunun düşünülmesine imkân verecek başka bir bilgiyi teşkil etmektedir. Bu bilgiye 21-25 Nisan 1894'te Berlin Sefaretî'yle yapılmış yazışmalardan ulaşılmaktadır.⁹ Yazışmaya göre "*Tamirhâne-i Hümayûn için mukaddemâ Marangoz Mösyö Karlo ma'rifetiyle Almanya'da (YG) Burgmar Tornacıbaşı Praslav'dan 1883'te mübâya'a edilmiş ve el-yevm köhneleşmiş olmasıyla tecdîdi lâzım gelmiş olan torna makinesi*"nin aynısının veya daha mükemmelinin satın alınıp trenle gönderilmesi talep edilmektedir. Belge, açık bir şekilde 1883'te bir torna makinesinin alımından bahsetmekte ve Tamirhâne-i Hümayûn'un ismini vermektedir. 11 yıl önceki bir olayın bahsedildiği bu yazışmadan, 1883 yılında bir tamirhânenin var olabileceğini, var olmasa da altyapısının oluştuğunu düşünebiliriz.

1887 yılına gelindiğinde artık tamirhânenin varlığı belirli bir hale gelmiş bulunmaktaydı. Tophane-i Âmire Müşîrî Ali Saib Paşa'nın 24 Mart 1887 tarihli arzında, tamirhânenin inşasına dair açık bir ibare geçmektedir, "*Yıldız Saray-ı Hümayûnu'nda inşa olunan timûr ve marangozhânelerin inşaâtı rehîn-i hitam olduğu gibi...*" Ali Saib Paşa'nın tezkiresindeki bu ifadenin devamında, "*âlât ve edevâtının dahi ikmâl edilmiş olduğu*" belirtilmekte ve ayrıca "*mukaddemâ bu işde müstahdem olduğu hâlde vefât eden*" Arif Paşadan bahsedilmiştir. Arif Paşa'nın görevi açıkça belirtilmemiş ve görevli anlamına gelen "*müstahdem*" kelimesi kullanılmıştır.

Arif Paşa inşaatın bitmesine yakın vefat edince, Sultan II. Abdülhamid onun yerine tayin edilecek kişinin "*marangozluk ve demircilik sanayiine âşinâ ve amelenin zabt u rabtına ve hüsn-i istihdâmına muktedir ve hüsn-i ahlâk ile muttasıf ve resim bilir her kim varsa isminin suret-i hususiyede*" bildirilmesini istemiştir. Padişahın marangozluğa kişisel ilgisi burası için aranan yöneticinin vasıflarının belirlenmesine yansımış olmalıdır. Tophâne-i Âmire Müşîrî Ali Saib Paşa'nın bu görev için önerdiği isim, Zeytinburnu Fabrikası Müdürü Mirlivâ Cemal Paşa olmuştur.¹⁰ Ancak Arif Paşadan sonra bu görevi deruhte eden kişi, önerilen Cemal Paşa olmayıp, Hasan Cemil Paşa olmuştur. Hasan Cemil Paşa, belgelerdeki imza yerinde *Tamirhâne-i Hümayûn Nâzırı* unvanını kullanmaktadır. Ancak buradaki nâzır, müdür anlamındadır.¹¹ Bütün bunlara rağmen bütün bu bilgilerden hareketle şunu söylemek mümkündür: Yıldız'da bir marangozhane 1877 sonrasındaki yıllarda tedrici olarak teşekkül etmiş olmalıdır.

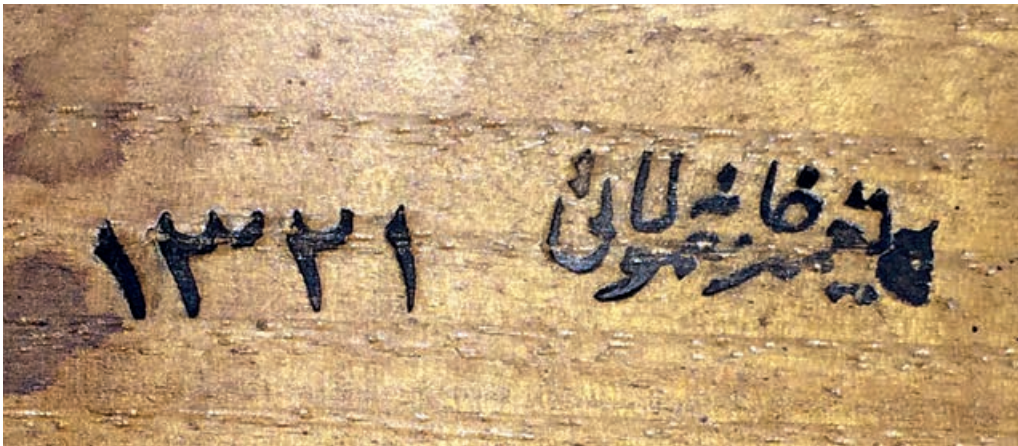
Yukarıda da belirtildiği gibi marangozhânenin işleyişiyle görevli ilk isim Ârif Paşadır. 1887'de vefatıyla yerine tayin edilen isim Miralay Hasan Cemil Bey, bu görevini 1901 yılının ilk günlerine kadar sürdürmüştür.¹² Daha sonra Miraliva rütbesi almış olan Hasan Cemil Bey'in maiyetinde marangozlar, demirciler, çilingir, nakkaşlar, mahfazacı, tornacı, elektrikçi, sedef ustaları, bıçkıcılar arasında meslekten gelen işçiler çalışmakta olduğu gibi askerî görevliler de istihdam edilmişlerdir. Tamirhâne'de başta Tophane Sanayi alaylarından olmak üzere askerî görevlilerin istihdamı daha sonra dikkat çekici bir sayıya ulaşacaktır.

Tamirhâne'nin Teşkilat Yapısı

Sultan II. Abdülhamid döneminden önce mevcut olmaması, ayrıca arşiv kayıtlarının idari ve işleyiş açısından belirsizlikler göstermesi nedeniyle Tamirhâne-i Hümâyûn'un yapısı ve saray teşkilatında bağlı olduğu yeri tayin etme güçlüğü ortaya çıkar. Saray bünyesindeki bütün idari birimlerin bağlı olduğu yer, 1850 yılında kurulmuş Hazine-i Hassa Nezâreti idi. Tamirhâne de Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin çalışma sahası içerisinde işlerini yürütmekte olan bir birimdi fakat nezarete doğrudan bağlı olup olmadığı belirsizdir. Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin sarayın inşaat, tamirat ve diğer teknik alanlarında faaliyet gösteren birimi Ebniye-i Seniyye Müdürlüğü'nün mevcudiyetine rağmen, ona yakın sofistike bir alanla ilgili işleri yapan Tamirhâne-i Hümâyûn adlı bir birimin ayrıca tesisi, bizi dönemin padişahının bu konularla yakından ilgilenmesine işaret eden bir durumla karşılaştırır. Bu yeni birimde yapılan işler, istihdam ettiği çalışanların unvanlarına bakıldığında, tam olmasa da Osmanlı klasik dönemindeki saray bünyesinde faaliyette bulunan Ehl-i Hıref teşkilatını çağrıştırır.

Tamirhânenin ilk zamanlarında sınırlı bir iş hacmini yürütmesi yeterli görülmüş ve bundan dolayı Hazine-i Hâssa Nezâreti içerisinde teşkilatı dahilinde bir hiyerarşiye tabi tutulmamış olmalıdır. Zira ilerleyen zamanlarda yapısı ve işleyişiyle ilgili sunulan bir arzda buna işaret eden ifadeler vardır. Hazine-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa'nın bu hususta bir öneri getirmesi 1903 senesinde olmuştur.

16 Mart 1903 tarihli arzında Ohannes Paşa, tamirhâneye malzeme temini ve çalışanların ücretlerinin ödenme biçimini anlatmaktadır. Burada, bu işleyiş biçiminin atölyenin kuruluş aşamasında, yaptığı işlerin sınırlı olmasından kabul edildiğini söylemektedir. Günden güne tamirhânedeki imalat ve inşaatın genişlemesiyle başlangıçtaki bu usul yetersiz kalmış ve maliyetin ortaya konulmasında güçlük yaşanmaya başlamıştır. Çok sayıda muvazzaf ustalarla amele varken, her bir iş alanı için ayrıca dışarıdan başka ustalar da getirilerek istihdam ediliyordu. Bunlardan dolayı işlerin idaresi ve hesap işlemlerinin düzenli bir mecrada ve inzibatta cereyanını temin edecek usul ve tedbirlerin alınarak uygulanması kesin olarak gereklilik halini almıştır. Ohannes Paşa, bunları yaklaşık üç ay önce, 19 Ocak 1903 tarihli başka bir arzısında ayrıntılı olarak arz ettiğini belirtmektedir.

Tamirhâne Mamûlâtı 1321

Bu atölyenin yeni işleyiş biçimi nasıl olacaktı? Ohannes Paşa'nın bu soruya cevap biçimindeki önerisi aslında mevcut işleyişi de açıklamaktadır. Hazine'den seçilerek ayrılacak ehil ve uygun bir başkâtip ve gereken sayıda kâtiplerden oluşan bir hesap heyeti oluşturularak, tamirhânenin muhasebe yönünden Hazîne-i Hâssa'nın diğer daireleri arasına katılması gerektiğini belirtmekteydi. Buradan Tamirhâne'nin Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin bir birimi olmayıp doğrudan padişaha bağlı bir kurum olduğu ve muhasebe açısından bağımsız hareket ettiği sonucu çıkmaktadır.

Ohannes Paşa'nın muhasebe konusuyla bağlantılı diğer önerisi, Tamirhâne'nin yapacağı her bir imalat ve tamir için önce Mefrûşât-ı Hümâyûn ve Ebniye-i Seniyye idarelerinde geçerli olan usule benzer şekilde bir keşif defteri düzenlemektir. Bu düzenleme ile gerek ihtiyaç duyulan eşyanın (imalat ve tamiratta kullanılacak malzemenin) gerekse de amele ücretlerinin bu keşif evrakı çerçevesinde talep edilmesidir. Her ay icmal tanzimiyle ve müteferrik masrafların bu icmal gereğince Hazine-i Hassa'dan karşılanmasını, eşya ve diğer gerekli şeylerin de mutlaka Ebniye-i Seniyye Anbarı Müdürlüğü deposundan alınarak Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin bilgisi dışında doğrudan doğruya satın almada bulunulmamasını önermektedir. Tamirhâne-i Hümâyûn'da kullanılan malzemeler arasında yer alan kıymetli ağaç türleri ile Dersaadet civarındaki ormanlardan kesilen ve imal edilen kerestelerin, ayrıca diğer eşyaların korunmasına mahsus depo işlerinin de Ebniye-i Seniyye Anbarı Müdürlüğü mağazasıyla Mefrûşât-ı Hümâyûn Müdürlüğü deposu gibi düzenli kayıtlar ve aylık icmallere tabi tutulması, Ohannes Paşa'nın arızada belirttiğine göre düzenlemeye yetecek uygulamalar olacaktı.¹³

Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa'nın 16 Mart 1903 tarihli arzındaki önerileri bir yıl sonra uygulamaya geçirilmiştir. Nitekim, Tamirhâne'de imal ve tamir edilen şeyler için yapılan sarfiyatın ve hesap kayıtlarının düzenli biçimde gerçekleşmesini temin için hesap memurları görevlendirilmesini içeren 13 Nisan 1904 tarihli padişah iradesi üzerine Ohannes Paşa, 21 Nisan 1904 tarihinde Tamirhâne-i Hümâyûn Nezâreti'ne yazdığı tezkirede önceden Mefrûşât-ı Hümâyûn İdaresi Başkâtibi olan Şevket Bey'in Tamirhâne-i Hümâyûn muhasebeciliğine tayin edildiğini ve kendisine yine Mefrûşât İdaresi kâtiplerinden Mahmud ile saraydaki Hatab Anbarı kâtiplerinden Cemil Beylerin yardımcı olarak tayininin uygun görüldüğü bildirilmektedir.

Padişah iradesinde “kuyûd ve hesâbiyyenin tensik” yani düzenlice yürütülmesine işaret edilmesi, Tamirhâne'deki faaliyetlerin gereği gibi icrasını sağlamak yanında harcamaların kontrolünü temin amacına matuf görünmektedir. Ancak Şevket Bey'in yeni görevine başlaması hemen mümkün olmamıştır. Çünkü Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa, 15 Mayıs 1904 tarihinde Tamirhâne-i Hümâyûn Nezâreti'ne hitaben yazdığı diğer bir tezkireyle bu atamanın nedenlerini yeni uygulamanın “imâlâtın dahî sür'at ve terakkisini teshîl” edecek şekilde sözlerle etraflıca belirtme gereği duymuş ve bu kararın uygulanması için gerekli kolaylıkların gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴

Muhasebeci ve kâtiplerin atanmasını, 6 Ağustos 1904 tarihinde Tamirhâne-i Hümâyûn'un işleyişini ayrıntılı olarak belirleyen bir talimatın uygulamaya konulması ve bu iki düzenleme kapsamında iki yeni kâtinin atanması gerçekleştirilmiştir.¹⁵ Tamirhâne-i Hümâyûn Nezâreti'ne bu atamanın bildirildiği tezkirede buradaki mevcut işlemlerin ve hususların “*matlûb-ı âlî dâiresinde tedviri zımında bazı mevâd*

ve tedâbiri hâvî” ekli olarak gönderilen talimat hükümlerinin de uygulamaya konulması istenilmektedir.

Ohannes Paşa'nın yazısının ekindeki bu metin, kurumun işleyişine dair ayrıntılı olarak yönetim, yöneticilerin ve çalışanların mesuliyetleri, imalat ve tamirle ilgili yapılacak işlemlerin sıralamasıyla diğer hususlara dair usulü ve şartları ihtiva eden beş fasıl ve yirmi yedi maddeden müteşekkil bir talimatnâme idi. Kurumun burada bir fabrika olarak nitelendirilmesi Feshane, Zeytinburnu, Hereke gibi fabrikalara benzer biçimde bir üretim tesisi olarak algılandığını göstermektedir. Talimatname, bir mevzuat metni olması sebebiyle marangozhane, demirhane gibi ifadeleri içermemektedir.

Birinci fasılda çoğunluğu harcamalarla ilgili umumi maddeler bulunmaktadır. Bu faslın birinci maddesine göre Tamirhâne-i Hümayûn idari işlemler açısından bir nâzırın, mali ve hesap işlemleri açısından da bir muhasebecinin mesuliyetinde Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne bağlı dairelerden birisi kabul edilmektedir. Bu fasıldaki diğer maddelerde nâzır ve muhasebeci dengesinin gözetildiği görülmektedir. Örneğin, “Tamirhâne-i Hümayûn idaresinden umumi işlemlere dair Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne ve diğer dâirelere yazılacak takrirler ve diğer yazışmalar, Hazîne-i Hâssa'nın diğer birimlerinde olduğu gibi nâzır ve muhasebecinin müştereken imzasıyla gerçekleştirilecektir” denilmektedir. Tamirhâne nâzırını aylık bin 500 kuruşa kadar olan harcamalar yapma iznine sahipti, bu miktarın üstündeki harcamalar, Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nden yazılı izin alınması gerekecek ve yapılacak işlemle ilgili bir talebnâme veya keşifnâmenin padişahça onaylanmasıyla gerçekleştirilebilecekti.

İkinci fasıl, bir fen heyetinin teşkil edilme biçimini ve görevlerini tarif etmektedir. Müzakeresi gereken konuları görüşmek üzere teşkil edilen fen heyetinin başkanlığını Tamirhâne-i Hümayûn nâzırını yapacaktı ve muhasebeci de bu heyetin daimî azası olacaktı.

Padişahın emriyle resmî evrak üzerinde Tamirhâne'ye tebliğ ve havale edilen her tür imalatı, nâzır ilgili kişilere havale edebilecek ve bu imalat için gerekli eşya ve işlenmemiş maddenin türü, miktarı ve gerekçesi, bunun kaç yevmiye ile gerçekleştirilebileceğini belirleyerek buna dair düzenlenecek keşifnâme nâzır tarafından fen heyetine havale edilecektir. Keşifnâmenin içeriği heyetçe onaylandıktan sonra gecikmeye mahal vermemek için talep edilen eşya eğer mevcutsa anbardan, mevcut değilse süratlice dışarıdan tedarik edilecek veya satın alınarak makbuz senedi karşılığında ilgili kişiye teslim edilerek imalata başlanacaktı.

Harem-i Hümayûn, şehzâdeler ve üst düzey kişilerin dâireleri ile diğer dâireler için yapılacak imalat ve tamirat, padişahın emriyle yapılan imalattan farklı olarak, bu mekânlardaki ilgili memurların talepname ve sonrasındaki süreçle gerçekleştirilecekti. İmalat ve tamiratın öncesinde ve sonrasında keşif yapılması şart koşuluyordu.

Üçüncü fasıl, görevli ve geçici işçi istihdamına dairdir. Geçici işçi istihdamının işin durumuna göre gerçekleştirilebileceği sadece bu fasılda sarıh biçimde ifade edilmektedir. Bu fasıldaki diğer maddeler işe devamlı ilgiliydi. Bu maddelere göre daimi ve geçici işçilerin işe devamları istenilmekte, sabah, öğle ve akşam günde üç defa yoklama alınacağı, bu yoklamalarda bulunmayan ücretli işçilerin yevmiyelerinin verilmeyeceği belirtilmektedir. Gerektiği takdirde izin alırlarsa, nâzır tarafından mühürlenmiş bir izin belgesini yoklama memuruna ibraz ederek kaydettirmeleri şarttı.

Talimatın dördüncü ve beşinci fasılları, Tamirhâne'deki eşyanın korunması, anbar memurunun vazifeleri ile demirbaş eşyanın kaydı ve işçilerin elinde bulunan âlât ve edevâtın yenilenmesinin nasıl olacağıyla ilgilidir. Beşinci faslın son iki maddesinden yirmi altıncı madde, talimatın ileride ortaya çıkacak tecrübeler üzerine talep edildiği takdirde bazı maddelerinin padişah iradesine bağlı olarak değiştirilebileceğini ve ilave yapılabileceğini; yirmi yedinci maddeyle ise talimatın hükümlerinin korunması Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne, uygulanması da Fabrika-i Hümayûn Nezâreti'ne yani Tamirhâne-i Hümayûn nâzırına tevdi edilmiştir.¹⁶

Talimatname, yeni görevliler tayini Tamirhâne'nin yapısında ve işleyişindeki gelişime işaret ederken, teşkilat yapısının belirlenmesi Selim Melhame Paşa'nın 21 Temmuz 1906 tarihli raporu üzerine oluşturulmuştur.¹⁷

Bu rapora göre, yapılmakta olan işlemlerin “şîrâze-i intizâmda” devamını sağlamak amacıyla Fabrika-i Hümayûn azası erkânından Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin uygun görmesiyle tayin edilecek zevâtın bulunduğu bir idare heyetinin teşkil edildiği ve görevlerinin sıralandığı görülmektedir. Burada *Tamirhâne*'den *Fabrika-i Hümayûn* olarak bahsedilmektedir. İdare heyetinin yanında, gerekli malzemenin tedarik ve satın alınması için bir mübâyaa ve muâyene komisyonu oluşturulmuş ve buradaki sanâyi zabiti, asker, sivil ve geçici tüm çalışanların denetimini sağlamak amacıyla da dört isimden oluşan dâhiliye zabitanlarının tayini kararlaştırılmıştır.

Fabrikanın imalat-ı fenniyesinden marangozluğun bütün imalatlarının Mösyö Meinze, demirciliğe ait her tür imalatın ise Mösyö Achilly'nin nezaret ve mesuliyetine verilmesi, iki sene önce tezgâhlara konularak başlanmış mevcut işlerin ve gelecek muhtemel siparişlerin de planlanarak dört ayda bitirilmesinin planlanması ve bu komisyonlar ile dâhiliye zabitanının isimlerinin belirlenmesi, Tamirhâne'nin iç işleyişinin talimatname sonrasında Selim Melhame Paşa'nın raporundaki tavsiyelere uygun gözden geçirilerek belirlendiğini göstermektedir. İdare Heyeti ile Mübâyaa ve Muâyene Komisyonu'nun ve dâhiliye zabitlerinin görevleri de ayrıntılı olarak belirlenmiştir.¹⁸

Tamirhâne-i Hümayûn Çalışanları

Tamirhâne-i Hümayûn'un çalışan sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 7 Şubat 1889'da maaşlı statüde çalışan 34 kişi iken bir yıl sonra 191 kişiye çıkmış ve 1893'te 302 kişiye ulaşan sayı, Mayıs 1909'da işlerine son verildiklerinde ise 86 kişiye inmişti. İşçilerin çoğunluğu uzmanı olduklarını düşündürecek unvanlarla doğrudan işe başlamışken, bir kısmı Bahriye, Tophâne-i Âmire alaylarından ve Mekteb-i Sana-yîden getirilmiştir.

Maaşlı ve düzenli çalışanların yanında maaşsız, yevmiye ile geçici çalışan ve 2 Şubat 1889 tarihli bir yazışmada “başbozuk” biçiminde nitelendirilen işçiler de bulunuyordu.¹⁹ Osman Nuri, ustaların haricinde Tophâne-i Âmire'den gelen çalışanların sayısını 300 olarak vermişse de bu rakam, hem Tophâne-i Âmire'den gelenleri hem de maaşlı ve geçici işçilerin tamamı olarak görülmelidir. Zira Selim Melhame Paşa'nın aşağıda zikredilecek olan raporunda belirttiği üzere, ilgasından üç yıl kadar öncesi olduğundan çalışan sayısının en yüksek düzeyine ulaşmış olduğunu düşünebileceğimiz 1906'da maaşlı ve geçici toplam 300 civarında kişi istihdam edilmekteydi.²⁰

Nitekim maaş listelerinde de sadece Tophâne-i Âmirêden gelenlerin bu sayıya -düzenli çalışanların verildiği listelerde- ulaşmadığı görülecektir.

Miralay Hasan Cemil'in 7 Şubat 1889'da sunduğu listeye göre maaşlı olarak; 17 marangoz, 1 çilingir, 3 nakkaş, 1 mahfazacı, 1 tornacı, 1 elektrikçi, 2 sadefçi, 2 bıçkıcı olmak üzere 34 kişi çalışmaktaydı ve bu çalışanların maaşlarının toplamı 19 bin 700 kuruştı. Marangozlardan Karlo 2 bin 400 kuruş, Herman bin 900 kuruş, Mustafa Efendi bin kuruş maaş alırken diğerlerinden onu 400'er kuruş, üçü 200'er kuruş ve birisi de 750 kuruş almaktaydı. Maaş farklılığı demirciler arasında da geçerliydi. Achilly bin 500 kuruş, Haralambo bin 300 kuruş alırken diğerlerinin maaşları 200-400 kuruş arasında değişmekteydi. Üç kişi olan nakkaşların maaşları eşit biçimdedir, her birine 150 kuruş. Diğer çalışanlar arasında da en yüksek maaşı bin 500 kuruşla tornacı Mehmed Bey almaktaydı. Maaşlı çalışanların dışında yevmiye ile 20-26 Ocak 1889 arası 18, 27 Ocak-9 Şubat 1889 arasında 16 geçici işçi çalıştırılmıştı. Tamirhâne nâzırı arızasında, geçici işçilerin yevmiyelerinin karşılığı olan meblağın Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'nden ödenmesini talep ediyordu.²¹

1890 yılında bir önceki yılın maaşlı çalışanlarının arasına, Tophane ve Bahriye Sanayi Alayı'ndan gelenler ile Mekteb-i Sanayi'den gelen toplam 63 nefer eklenmişti. Ayrıca bunların dışında da başka görevli ve işçiler görevlendirilmişti. Bu durumda eski çalışanlarla birlikte toplam sayı 191'e ulaşmıştır. Miralay Hasan Cemil, bu artışı sağlayan Tophane ve Bahriye'den çalışanlarının istihdamındaki nedene işaret edecek bir bilgi vermemekte, yalnızca bunun padişahın iradesiyle gerçekleştiğini kaydetmektedir.²² Yaklaşık üç yıl sonrasında burada görevli ve buraya mensup olanların sayısının, aralarında *Serressam Emil Meinz*'ın da olduğu, 302 kişiye ulaşmış olduğu görülüyor.²³

Çalışanların sayısındaki fazlalık ileriki bir tarihte, Tamirhâne'nin işleyişini engelleyen bir sorun olarak görülmüştür. Yaklaşık on beş sene sonra hazinede tasarruf gündeme gelince Tamirhâne'deki yevmiyeli çalışanların durumu dikkati çekmiştir. Tasarruf maksadıyla hazinenin muhtemelen 1906 senesinin ilk aylarında yaptığı tetkikatla Tamirhâne-i Hümayûn'da gerçek bir ihtiyaca dayanmayarak tedrici olarak işe alınmış yüz kadar yevmiyeli amelenin olduğu ve bunların her bir adedine senelik 3 bin 800 lira kadar bir ücret ödendiği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili padişahın iradesinde, zabitan ve efrâd-ı askeriyeye ile maaşlı ustalar ve on beş adet hamaldan başka diğer türde işçi istihdam edilmesi hazinenin menfaatine uygun görülmemiştir.²⁴

Selim Melhame Paşa'nın raporunda da çalışan sayısının fazlalığı olumsuz karşılanmaktadır.²⁵ Paşa, daha önce tevatüren duyduklarını birkaç günlük müşahedesi sonucunda doğruladığını belirtmektedir. Onun görüşüne göre fabrikanın sorunu, çalışanların hem sayısının

çokluğu hem de düzensizlikleriyle ilgiliydi. Asker ve sivil sanat erbabının yönetim ve görevlendirmeleri doğru bir kurala bağlı olmayıp, keyfi bir şekilde yapılmakta, sayıları iki yüz küsur olan bu çalışanların dışında, yevmiyeli olarak ehliyetsiz yüz küsur amele çalıştırılmaktaydı. Bunların üretimde düzensizliğe neden olduğunu gözlemlediğini belirtmekteydi. Fabrikanın ileri gelen memurlarıyla yaptığı görüşme sonucunda üretimin bir düzenlilik içerisinde gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenleri tespit etmişti.

Çalışanlar Hakkında Diğer Hususlar

Yıldız Saray-ı Hümayûnu Tamirhânesi'nde istihdam edilen marangozlar ve demirciler ikametlerine Beşiktaş'taki Kuşhâne binasında birer koğuş tahsis edilmişti. Görevli zabitan ve efrad ise Yıldız Sarayı bahçesinde Malta cihetindeki Has Ahırlar üzerindeki koğuşlarda ikamet ediyorlardı.²⁶

Çalışanlardan işlerinde mahir olup padişahın nişan alanları vardı. Bunun yanında, çalışmada ihmalkârlıkları görülenler de bulunuyordu. Bu husus, Tamirhâne-i Hümayûn nâzırı tarafından denetleniyordu. Hazîne-i Hâssa'dan maaşlı ve maaşsız çalışanların listelerinde isimlerin yanında görevlendirilme yılı, rütbe, bağlı bulunduğu alay, sanatı, tahsis edilen maaşı, almış olduğu nişan ve hakkında Tamirhâne-i Hümayûn nâzırının görüşlerinin yer aldığı bir evrakta bu durumun değerlendirilme biçimini görmekteyiz. Evrakta "ihmalcilik etmekte olduğu", "çalışıyor", "iyi çalışıyor", "pek iyi çalışıyor", "pek güzel usta gibi çalışıyor", "usta gibi müsta id olub çalışmakta olduğu", "devamsız olduğu", "tenbel idüğü" değerlendirme yapılırken kullanılan ifadelerdir.²⁷ Bu değerlendirmenin bazen bir karşılığı olabilmekteydi. Tamirhâne'de çalışan askerî görevlilerden, uzun süre işine devam etmeyen kişilerin nelerle karşılaşabileceğine bir örnek Mülâzım-ı Sâlis Cemal Efendi'nin başına gelen olaydır. Birinci İdâdî-i Sanâyi Alayı mensubu olup Tamirhâne-i Hümayûn'da görevli olan Cemal Efendi hakkında, 11 Haziran 1904 tarihinden itibaren görev yerine gelmediğinden, 22 Haziran 1904 tarihli padişah iradesiyle vilayetlerden birine sürülmek üzere silk-i askerîden tardıyla Zabtiye Nezâreti'ne teslimine hükmedilmişti.²⁸

Günümüzde iş güvenliği kapsamında değerlendirilen bazı hususlara riayet edildiği görülmektedir. Tamirhâne'de döküm işinde çalışanların sağlık durumlarıyla ilgili tedbir alınmıştı. Medine'deki Ravza-i Mutahhara için imal edilip kalıba dökülmekte olan pirinç sütun bileziklerin kalıba dökülmesi sırasında ortaya çıkan tutya ve kırmızı bakır buharının bu işte çalışanlara kötü tesir etmesine karşı yoğurt yedirilmesi

Tamirhâne Mamûlâtı,
fi 19 Ağustos sene 1318

tabip tarafından tavsiye edildiğinden, 16 Ağustos 1905 tarihinde Hazîne-i Hâssa Komisyonu tarafından dökmeci postası için günlük onar kilo yoğurdun Tamirhâne-i Hümayûn'ca satın alınıp verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹

İmalat ve Malzeme Temini

Tamirhâne-i Hümayûn'da hem imalat hem de tamirat yapılmaktaydı. Yıldız, Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi saraylarıyla hanedanın diğer üyelerinin ikamet ettiği köşk ve kasırlarda kullanılan eşyaların bu kapsamda olmasından dolayı üretilen eşyaların tür ve sayıca çeşitli olduğu muhakkaktır. Eşyaların dışında, yapı elemanları da imal edilmekteydi. Nişan mahfazası, câmekân, bülbül kafesleri, masa, dolap, yazıhâne, rahle imali, gümüş tepsi, piyano, küp kapağı tamiri, sehpa temizliği, kuşluk imali burada yapılan işlerin kapsamındadır.³⁰

Miralay Hasan Cemil Bey, 21 Temmuz 1890'da sunduğu bir arzda, Tamirhâne'de o tarihlerde imal edilmekte olan eşyaların bir listesini sunmuştu. Bu listeye göre; misafirhane için 4 adet raf, Şale Kasrı'ndaki bir binaya 1 adet ceviz konsol, Yeni Daire için 2 adet yaldızlı konsol, Harem-i Hümayûn için 1 adet kapak, Kütüphane-i Hümayûn için 4 adet raflı dolap, Musikalı 1 dolap, Harem-i Hümayûn Marangozhânesi için 1 dolap, 1 büyük kuşluk, 1 canbaz arabası, 1 adet canbaz top, 1 adet canbaz iskele, 1 adet canbaz sandık, 1 adet canbaz kafes tel, Mikail için 4 adet çerçeve, Harem-i Hümayûna 4 adet çiçeklik (imali tamamlanmış olup boyanmaktaydı), Dolmabahçe Sarayı için 14 adet çift kapı, Dolmabahçe Sarayı için 4 adet çift çerçeve, Dolmabahçe Sarayı için 9 adet sürmeli çerçeve, Dolmabahçe Sarayı için 4 adet büyük çerçeve (4 arşın), 1 adet Dolmabahçe Sarayı için büyük kasalı bir takım kapı (kaplamalı), Dolmabahçe Sarayı için 3 takım çerçeve pervazı (kaplamalı), Dolmabahçe Sarayı için üç metre boyunda 1 adet çamaşır için masa imal edilmekteydi. Miralay Hasan Cemil Bey, sunduğu bu arzına, hem kendisine ve Tamirhâne'de çalışan 13 nefere ihsan buyurduğu sanayi madalyasından dolayı padişaha teşekkür ederek başlamıştı. Kendisi bu listeyi, marangozhanede hiçbir iş yapılmadığı şeklinde padişaha ifadelerde bulunduğunu işittiğinden verdiğini belirtmişti.³¹

6 Mart 1891'de işçiler, Tamirhânede görevlendirildiklerinden sonraki süreçte ilerlemelerini gösteren Arap usulünde yapılmış bir mobilya takımını takdim etmek ve mobilyanın bazı göz ve çekmecelerinin açılması için gizli bilgi vermek üzere, padişahın huzuruna çıkmayı talep etmişlerdir. Bu maruzatında Hasan Cemil Bey, Marangozhane-i Hümayûn işçilerinin bilgisini artırmak için hergün, 2 saat ders verilmesine müsaade talep etmiştir.³²

İmalat ve tamir üzerine bir işletme olması itibariyle Tamirhâne'nin başta ahşap olmak üzere kullanacağı pek çok türden malzemeye ihtiyacı vardı. Bu malzemeler Hazine-i Hassa Nezâreti'nce tedarik edilmekteydi. Evvela ihtiyaç duyulan malzeme Marangozhâne nazırı tarafından Serkurenaya sunulmakta, Serkurena ise bu listeyi Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne havale etmekteydi. Hazine-i Hâssa Nezâreti de talebi Ebniye-i Seniyye Anbarı İdâresi'ne göndererek eğer depoda bu malzemeler mevcutsa buradan temin etmekteydi. Ancak talep edilen malzeme depoda mevcut olmayıp satın alınması icap eder ise padişahın iradesi alınmaktaydı.³³ Malzeme alımıyla ilgili önceden keşif yapılması Hazîne-i Hâssa nâzırının bir arzında da belirtilmişti. Bu

öneriye göre Ebniye-i Seniye Anbarı ve Mefrûşât-ı Hümâyûn Müdürlüğü bir çalışma yapacaklarında önceden bir keşif yaparak sarfedilecek malzeme miktarını ve masrafını tespit ediyorlardı. Tamirhâne-i Hümâyûn'da da bu şekilde bir uygulama olmalıydı.³⁴ Aslında bu öneriden başka, bazı eşyanın imali öncesinde bir keşif yapıldığı çalışmalar da olmuştur. Hazine-i Hâssa nâzırı muhtemelen bu önerisini Tâmirhâne'nin doğrudan kendisine bağlı olmamasından dolayı ifade etmiş olmalıdır.

Sedef işlemeli bir büyük ayna, bir konsol, bir kütüphane ve bir orta masası için gerekli malzemelerin fiyat ve miktarlarının verildiği bir liste, bazı eşyanın imalat öncesinde bir tespit çalışmasının yapıldığını göstermektedir. Ceviz ve kestane ve dişbudak ile diğer türden ağaçlar, tutya kaplama, siyah abanoz kaplama, gül kaplama, lop ceviz kaplama, gül rengi acaro kaplama, arûsek ve sedef ve kotolin ve pins, fildişi, bağa, bizota ayna, bizota kristal cam, alât ve edevât ve kilit ve menteşe ve cilâ takımı, mozayik somaki taşı yukarıda bahsedilen 4 adet sedef işlemeli dört adet mobilyanın imalinde kullanılacak malzemelerdi. Bunların ölçü ve miktarlarıyla fiyatları verilmiş, 6 aylık bir süreçte tamamlanacak mobilyaların malzeme bedellerine işçilik ücreti de ilave edildiğinde 112 bin 500 kuruşluk bir masraf öngörülmüştü.³⁵

Tamirhâne-i Hümâyûn çalışanları, saray dışındaki yerlerin inşaat ve tamirleriyle de görevlendirilmiştir. Sadr-ı Esbak Said Paşa'nın konağının tamir edilmesi³⁶, Hamidiye Etfal Hastanesinde baraka tarzında bir pavyon inşası³⁷, yine aynı hastanede bulunan askerlerin sayısının artırılmasıyla yeni nöbetçi kulesi inşası³⁸ şeklindeki işler marangozhanenin yaptığı bu tür işlerdendir.

Günümüzde sıklıkla imali Sultan II. Abdülhamid'e nispet edilen Meşihat'teki sicillerin konulduğu ceviz ve kestaneden mamul dolaplar da aslında Tamirhâne-i Hümâyûn'da imal edilmiştir. Kezâ Yıldız Sarayı Kütüphanesi müzehâne kısmındaki ıhlamurdan mamul dolaplar da, II. Abdülhamid'in kendi eliyle değil, 1892 yılında yine bu atölyede imal edilmiştir.³⁹

İmalatta kullanılan temel marangozluk araçlarından torna makineleri ile bazı malzemenin yurt dışından temin edildiği görülmektedir. Padişaha hitaben Leipzig'de Kirchner ve şürekâsı tarafından gönderilen 27 Eylül 1890 tarihli mektupta, padişahın Marangozhane-i Hümâyûnu tanzim etmek niyetinde olduğunu haber aldıkları ve bu münâsebetle posta vasıtasıyla her tür marangoz makinelerini içeren resimli bir defteri padişaha gönderdiklerini belirterek, gerektiği takdirde bazı siparişlerin kendilerine verilmesini istemekteydiler.⁴⁰

Aslında atölyede kullanılmakta olan torna makinası 1883'te Berlin'den alınmıştı. 1894 Nisan ayının son günlerinde Berlin Sefareti'yle Yıldız Sarayı arasındaki yazışmalardan birini bu konu teşkil etmiştir. Yazışmalarda, 1883'te Marangoz Karlo marifetiyle Almanya'dan Tornacı J. G. Burkhardt'tan alınmış bir torna makinesi artık eskimiş olduğundan padişah tarafından yenisinin alınması Berlin sefirinden istenmişti.⁴¹

Tamirhâne-i Hümâyûn Nezareti'nin 14 Mayıs-13 Haziran 1906 tarihleri arasında bir aylık imalat ve diğer masârifi cetveli 84 bin 57 kuruş 15 santime ulaşmıştı. Bundan mevcut eşya bedeli olan 31 bin 750 kuruş çıkarılınca 522 bin 299 kuruş 50 santimin Hazîne-i Hâssa Nezâreti tarafından Tamirhâne-i Hümâyûn'a verilmesi gerektiği ifade ediliyordu.⁴²

Tamirhâne-i Hümayûn'da imal edilen eserlerin bir kısmı günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonunda sergilenmektedir. Bu eserler arasında en dikkati çeken ahşap, sedef, fildişi, bağa ve pirinç malzeme kullanılarak imal edilmiş olan mücevher sandığıdır. Eserin dört yüzünde yer alan metal plakalar üzerinde “*Es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin sâye-i sanâyi -pîrâye-i hazret-i hilâfet-penâhilerinde sanâyi efrâd-ı şâhâneleri ve ehl-i sanat kulları marifetiyle Yıldız Sarây-ı Hümayûnu Tamîrhânesi'nde imâl olunmuşdur. 16 Şaban sene 1321 / 24 Teşrîn-i evvel sene 1319 Mecdî*” yazısı ve kapak içerisinde çekmecelerden tam ortada bulunan çekmecenin üzerinde de Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası ve 1321 tarihi yer alır. Sultan II. Abdülhamid'e takdim tarihi 6 Kasım 1903'tür.

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Tamirhânesi Mamûlâtı
fi 19 Ağustos sene 1318

Tamirhâne'nin ustalarından Giridli Mustafa'nın 1895 yılında imal ettiği ahşap üstüne sedef, bakır ve pirinç kakma masa ve Sultan II. Abdülhamid'in cülûs yıldönümlerine tarihli iki eser, 1 Eylül 1902 tarihli Yazıhâne ile 1 Eylül 1906 tarihli Kütüphâne yine burada imal edilen nitelikli eserler meyanındadır. En dikkat çekici olan bu mobilyaların dışında koleksiyonda, Tamirhâne-i Hümayûn imalatı başka eserler de bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet ve İlğâ Süreci

11 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gelişmelerle Sultan II. Abdülhamid'in iktidar alanı daralmaya başladı. Bunun Yıldız Sarayı'nın iç işleyişine de bir yansıması olacaktı. Padişahın kişisel ilgisiyle oluşmuş Tamirhâne, önce yazışmalarda ismi değişerek Tamirhâne-i Hümayûn yerine Yıldız Tamirhânesi şeklini almış, sonrasında da hükümetin müdahaleleriyle bir yıl gibi bir sürede ortadan kalkmıştır.

II. Meşrutiyet'ten yaklaşık 4 ay sonra Yıldız'daki Tamirhâne ilga edildiğinden, nâzırı olan Ferik Hasan Paşa da Kasım 1908'de bağlı olduğu kuruma iade edildiği bir irade-i husûsiyede yer almaktadır.⁴³ Ancak bu işlemin tamamlanmasının bir sürece yayıldığı görülmektedir. İşlemin öncelikle Tophane ve Bahriye mensuplarının görev yerlerine iadesiyle başladığı anlaşıyor. Aralık 1908'de yani nâzırın iadesinin bir ay sonrasında Marangozhâne'den Tophane ve Bahriye'ye iade edilmiş işçilerin çeşitli bahanelerle Tamirhâne'ye giriş çıkışlarının önüne geçmek amacıyla gerekli eşyalarının alımının bir sistem çerçevesinde işlemesi kararı verildiğinin belirtilmesi bunu teyid etmektedir.⁴⁴

Hazîne-i Hâssa nâzırı tarafından hazırlanan defterlerin ekli olduğu tezkirede "Devr-i sabıkda Ebniye-i Seniyye Anbarı'yla Tamirhâne namına olarak istihdam edilen memûrîn ve işçi ve sairenin badema istihdamı caiz olmadığı cihetle 13 Nisan sene 325 tarihinden itibaren terkin-i kayıdlarıyla" emekliliği hak edenlerin emekli edilmesi ve diğerlerinin de kadro harici kalanlarla aynı muameleye tabi tutulması önerilmektedir. Burada belirlenen tarih 26 Nisan 1909, yani Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden bir gün öncesidir.⁴⁵ Bu durumda Tamirhâne'nin II. Meşrutiyet sonrası başlayan tasfiyesi, onu kuran padişahın hükümdarlığının bitişiyle tamamlanmış görünmektedir.

“*Devr-i sâbıkda*” Ebniye-i Seniyye Anbarı ile Tamirhâne adına memur, işçi ve diğer unvanlarla istihdam edilenlerin işlerine son verilmesi, 18 Mayıs 1909 tarihli bir irâde-i husûsiyye ile gerçekleşmiştir. Bu karara göre, 25 Nisan 1909 tarihinden itibaren kayıtlardan çıkarılmış kabul edileceklerdi ve emeklilik hakkı olanların emekli sayılması, diğerlerinin de kadro haricinde olanlara kıyasla işleme tabi tutulmaları kararlaştırılmıştı. Tamirhâne’de görevli olup işten çıkartılan 86 kişi bulunuyordu.

Listede Tamirhâne çalışanları, sivil çalışanlar ile asker unvanlı olarak iki gruba ayrılmıştır (Ancak ateşçiler askerli unvanlıların listesinin sonuna yazılmıştır). Listedeki sivil çalışanların görevleri şu alanlardır: Muhasebeci, kâtipler, anbar memuru, saatçi, kalorifer mühendisi maiyetinde 1 görevli, kaloriferci, çilingir, ressam, sadefcibaşı, demircibaşı, mimar, demirci-i sâni, yaldızcibaşı, kalorifer mühendisi, marangozlar, çalgıcı, sülfatocu, sadefci, demirciler, elektrik görevlisi, oymacı, tenekeci, cevahirci, kakmacı, mefruşat ve diğer malzemeleri koruma memuru, makine görevlileri.

İçlerinde 8 kişiyle sayı olarak marangozlar çoğunluktadır. Askerî çalışanların yaptıkları iş, listenin başında “*umum makinelerde müstahdem*” şeklinde nitelendirilmiştir. Listede çalışanların işe giriş tarihi de yıl olarak verilmiştir. En eski çalışanlar 1876 girişli Marangozbaşı Herman ile 1878 girişli Demircibaşı Achilly’dir. Çalışmasına son verilenlerden Ressam Emil Meinz Tamirhâne çalışanları arasında yer alırken, Ressam Fausto Zonaro Ebniye Anbarı çalışanları listesindedir.⁴⁶

Tamirhâne’de kalan malzemelerden Ebniye-i Seniyye Anbarı’na nakledilmesine karar verilen doğrama makine ve âlât ve edevâtının alınmasına Sermimar Vedad Bey tayin edilmiştir.⁴⁷ Bu eşya arasında Tophâne-i Âmire’ye aid olanların aldırılması hakkında Harbiye Nezareti’nin 20 Eylül 1908 tarih ve 440 numaralı tezkeresine ek defterde yazılı olan eşya, 21 Ocak 1909 tarihinde Tophâne-i Âmire merkez anbarına teslim edilmiştir.⁴⁸

Ancak, Yıldız Marangozhânesi’nin kendisine ait olan kereste ile âlât ve edevâtın bir süre daha burada kaldığı anlaşıyor. Çünkü 24 Şubat 1910’da Bahriye Nezareti’ne ait bir müzekkirede bunların Donanma-yı Osmani tamiratına elverişli olduğundan Tersâne-i Âmire’ye itası lüzumlu olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁹

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı’nda daimî bir tecdid halinde bulunan inşaat ve tamirat işlerinin arasında Tamirhâne-i Hümayûn, hükümdarlığı süresinde iyi bir performans göstermiş ancak tahttan indirilmesini müteakip atıl bir hâle düşmüştür. Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu’yla karşılaştırıldığında bir talihsizlik söz konusudur. Çünkü Çini Fabrikası Cumhuriyet’in ilanı sonrasında zaman zaman üretimde kesintiye uğramasına ve eski niteliğini kaybetmesine rağmen günümüzde devam etmekte, binaları olduğu gibi durmaktadır. Tamirhâne-i Hümayûn ise mekânsız bir birim gibi tarihî tahayyüle dahil olmuş, hatta padişahın kişisel atölyesiyle karıştırılmaktadır.

Dipnotlar

- 1 Sevim İlgürel, "Yıldız Köşkü", *İA*, XIII, s. 424.
- 2 Birçok kaynakta yer alan Meşihat'taki evrakın muhafaza edildiği dolapların Sultan II. Abdülhamid'in kendisinin eseri olduğuna dair yanlış bilgi en başta gelenidir. Bu dolaplar padişahın kendi eseri olmayıp, Tamirhâne-i Hümayûn'da üretilmiştir. (MSHHA. d. 2731, 1892/1893, s. 64.). Saltanatından sonra bu ilgisi devam etmiş görünüyor. Selanik'te ikamete mecbur tutulduğunda meşgul olmak maksadıyla bir marangoz takımı talep etmişse de orada temini mümkün olmamıştır. Bunun üzerine kendisine ait olup Yıldız Marangozhânesi'nde tutulan marangozluk aletleri ve edevâtından uygun olanlarının seçilip gönderilmesi istenmiştir. (BOA. BEO. 3624/271784, 1327.Ş.8.)
- 3 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar*, İnkılap ve Aka, İstanbul 1965, s. 92, 94.
- 4 Şadiye Osmanoglu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966, s. 27-28; Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1986, s. 107-109.
- 5 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, s. 459-461.
- 6 Bu kurum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000.
- 7 Bu üç marangoz, 31 Ağustos 1876 tarihinden itibaren istihdam edilmiş olarak kabul edilmişlerdi. (Y.PRK. AZJ. 1/47, 3 Za 1293 / 20 Kasım 1876). Bu marangozlardan ilkinin adı 6 Aralık 1885 tarihli bir evrakta "Sermarangoz Karlo Jenssen" şeklinde yazılmıştı ve mühürde ayrıca H.1298 (M.1880/1881) tarihi yer alıyordu. (Y.PRK.HH.16/44, 28.S. 1303 / 6 Aralık 1885).
- 8 HH.MH.1022/47, 20.C.1293/13 Temmuz 1876.
- 9 Y.PRK.BŞK. 1/30, 1.Ca.1295/3 Mayıs 1878; Y.PRK.BŞK. 36/2, 19.L.1311/25 Nisan 1894 .
- 10 Y.MTV, 25/83, 28.C.1304/24 Mart 1887. Yıldız Sarayı'na sunduğu arzında Ali Sâib Paşa, padişahın görevlendirmek istediği kişinin vasıflarını içeren bu emrinden 24 Mart 1887 tarihli hususî bir tezkire ile haberdar edildiğini belirtmektedir. Aynı gün içerisinde de cevabını arz etmiştir.
- 11 Arzu A. Terzi, *age*, s. 77.
- 12 Y.PRK.SGE.3/32,10.C.1306/12 Ocak 1889. Burada göreve başladığı zamandan itibaren verilen miktar kaydedilmiş olup, listede görülen ilk meblağın veriliş tarihi 8 Eylül 1887'dir. Vefat tarihiyle ilgili olarak ise bkz. Y.PRK.ASK. 167/22, 13.L.1318 /3Şubat 1901.
- 13 Y.MTV.241/85, 17.Za.1320/16 Mart 1903.
- 14 MSHHA. d.2817, Ahkâm Defteri, s. 2.
- 15 MSHHA. d.2817, Ahkâm Defteri, s. 8. "Tamirhâne-i Hümayûn Muamele-i Umumiyyesini Tayin Eden Talimatdır". Bu kâtipler, Kartal Mahkemesi Başkâtibi Ali Rıza ile Bursa Mekteb-i İdâdî ve Harîr Dâr-ı'ttalîmî'nden şehadetname ile çıkmış olan Salih Zeki Efendi'dir.
- 16 MSHHA.d.2817, s. 8-10.
- 17 Y.PRK.OMZ.3/59, 29.Ca.1324/21 Temmuz 1906.
- 18 MSHHA. d.2817, s. 22-23: Teşekkül Eden Heyet-i İdâre Esâmîsi: Reisi Ferik Hasan Fehmi Paşa Hazretleri, Azâ Saâdetlü Şevket Beyefendi, Âzâ İzzetlü Miralay Ârif Beyefendi, Azâ Mösyö Mais [Meinz], Âzâ Kolağası Mustafa Efendi.
Mübâya'a Komisyonunun Esâmîsi: Reisi Miralay Ârif Beyefendi, Hakkı, Mülâzım Said Efendi, Mülâzım Emin Efendi.
Dahiliye Zâbitânının Esâmîsi: Miralay İzzetlü Ârif Beyefendi, Binbaşı Rifatlı Ahmed Efendi, Kolağası Fütüvvetlü Ahmed Ağa, Kolağası Fütüvvetlü Mehmed Ağa.
- 19 Y.PRK.SGE.3/32,10.C.1306/12 Ocak 1889.
- 20 Osman Nuri, *age*, s. 459.
- 21 Y.PRK.SGE.3/32,10.C.1306/11 Şubat 1889. Sarayda 1876'da başlamış iki marangozun ismi evrakta marangoz Şarlo ve Herman olarak geçmektedir. Osmanlı Türkçesindeki telaffuz farkından dolayı, Şarlo ile Karlo'nun kastedildiğini düşünebiliriz. Bkz. Y.PRK.AZJ. 1/47, 3.Za.1293/20 Kasım 1876.
- 22 Y.PRK.ASK.69/26. 18.C.1307/9 Şubat 1890. 38 kişi isimleri ve unvanları, maaşları listeli Marangozhâne'de müstahdem maaşlı çalışan; 37 kişi Marangozhâne'de müstahdem Tophâne-i Âmire'den ve Bahriye Sanayi Alayı'ndan maaşsız çalışan; 26 kişi Marangozhâne'de müstahdem Tophâne-i Âmire'den ve Bahriye Sanayi Alayı'ndan yeni gelen; 31 kişi Demirhâne'de müstahdem demirci ve çilingirler; 5 kişi de nakkaş olmak üzere toplam 191 kişi. Ayrıca Hasan Fehmi Paşa'nın icmâle dahil etmediği 31 adet de makinist vardı.

- 23 Y.PRK.ASK.93/29, 1310. Ferik Hasan Fehmi Paşa'nın mührünün bulunduğu belgede, listenin Ramazan ayında padişahın vereceği iftara katılacak Tamirhâne müstahdem ve mensupları olduğu belirtilmektedir.
- 24 MSHHA.d.2817, Ahkâm Defteri, s. 20-21.
- 25 Y.PRK.OMZ. 3/59, 29.Ca.1324/ 21 Temmuz 1906.
- 26 HH.EBA.29/71, 10.Za.1305/19 Temmuz 1888; HH.EBA.35/20, 20.L.1310/7 Mayıs 1893
- 27 Y.PRK.SGE.5/83, 1310.
- 28 MSHHA.d.2817, s. 10.
- 29 MSHHA.d.2817, Ahkâm Defteri, s. 20.
- 30 HH.d.26502, 1322/1906.
- 31 Y.EE.51/18, 9 Temmuz 1306/21 Temmuz 1890.
- 32 Y.PRK.HH.24/9, 25.B.1308/6 Mart 1891.
- 33 Y.PRK.SGE. 3/32, 10.C.1306/11 Şubat 1889; Y.PRK.SRN. 3/14, 7.R.1309/11 Ekim 1891.
- 34 Y.MTV.241/85, 17.Za.1320/15 Şubat 1903
- 35 Y.PRK.HH.26/10, 15.C.1310/4 Ocak 1893.
- 36 HH. THR. 820/32, 03.M.1322/20 Mart 1904.
- 37 HH. THR. 820/33, 18.Z.1322/23 Şubat 1905.
- 38 HH. THR. 820/35, 23.B.1322/3 Ekim 1904.
- 39 1 Eylül 1892 tarihli irade. MSHHA.d.2731, s. 64.
- 40 Y.PRK.TKM.19/20, 12.S.1308/27 Eylül 1890.
- 41 Y.PRK.BŞK. 36/2, 19.L.1311/18 Nisan 1894. 1883 yılındaki torna makinesi alımı için bkz. Y.PRK.BŞK. 1/30, 01.Ca.1295/3 Mayıs 1878. Bu sonuncu belgenin gömleği üzerindeki tarih, sefarete yazılmış tahri-
rattaki miladi tarihin rumi olarak telakki edilmesinden ötürü yanlış olarak yazılmış olmalıdır.
- 42 BOA.HH.d.30333.
- 43 İ.HUS.171/36, 25.L.1326/20 Kasım 1908.
- 44 İ.HUS. 172/1326.Z/5, 3.Z.1326/29 Aralık 1908, İradeye göre Tamirhânenin eski çalışanları, “*bazı şeyler almak bahanesiyle Tamirhâneye girip çıkmakta ve münasebetsiz ahvâl ve akvâle cür'et etmekte*” idiler.
- 45 MB.872/40, 25.R.1327/ 16.05.1909.
- 46 İ.HUS.175/56, 27 Rebülahir 1327/ 18 Mayıs 1909. Emil Meinz, 1892'de Tamirhâne-i Hümayûn'da görev-
liydi, Bkz. Feryal İrez, XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası, Ankara 1989, s. 49 ve Üzeyir Karataş, age,
s. 219.
- 47 MB.872/106, 20.Ca.1327/9 Haziran 1909.
- 48 MSHHA.d.2817, Ahkâm Defteri, s. 29-30.
- 49 BEO.NGG.d.276. Ayrıca bkz.BEO.3708/278060.